

חובת קבורת דם שנבלע בקרקע

הרב עמר דוד,

בוגר בית המדרש הצבאי

א. הקדמה

בקובץ 'מחניך' האחרון (ד') הובא מאמרו של רס"ן הרב דוד פייג (רב אוג' 91), שדן בשאלת חיוב הקבורה ביחס לדם שכבר נבלע בקרקע, כחלק מתפקידו של הרב הצבאי בשגרה ובחירום. דיונו של הרב פייג התמקד סביב המציאות בזמן חירום, בו נוספים אלמנטים מציאותיים מורכבים נוספים, כגון: אורך הזמן שלוקח לפעמים אירוע סריקה מורכב, רמות סיכון שונות לצוות היס"ר ולכוחות באירועים שונים, החזרת כלי לחימה (טנק וכד') לכשירות בזריזות, ועוד כהנה וכהנה.

הרב פייג בדבריו דן באפשרות להקל על צוותי היס"ר, ולוותר על איסוף הדם הבלוע בקרקע באמצעות הפחתת חומרת הקבורה של דם מחד גיסא, ומאידיך גיסא לטעון לפטור בחיוב הקבורה בשעת חירום מחמת הסכנה בה נתון צוות היס"ר. בדברי אתיחס לאפשרות להקל במקרה זה, אך לא מצד הקולא שבקבורת הדם, אלא בשאלת הצורך לקבור דבר הבלוע בקרקע.

ב. מנהג קבורה בדם שנבלע בקרקע

שתי סיטואציות מרכזיות מעסיקות אותנו ביחס לקבורת דם שנבלע, האחת היא דם שנבלע בבגד או בכלים אחרים³⁰⁷, והשניה היא דם שנבלע בקרקע. בסוגיה הראשונה הארכנו לבאר בתשובה בספר חללים (בפרק הקבורה) את סוגי הדם השונים בהם עולה הדיון ביחס לחיוב בקבורתם, כאשר נקטינו בדיון זה כדעת החכ"א (קנו, י) המכריע שאין חובת קבורה ביחס ל'רושם דם', אך בנוגע לגוף הדם יש צורך להתאמץ בקבורתו בדרכים המתוארות שם.

בסוגיה השניה ישנו צורך לעמוד ביסודה, ע"מ לעמוד בשאלה האם ישנו היתר ביחס למצב הנתון, או שמא זהו דין שחומרתו רבה וע"כ יש להתאמץ עד מאוד בכדי להביא גם דם זה לקבורה יחד עם ההרוג. ההתייחסות לדם שנבלע ואין אפשרות להוציאו מובאת **במשנה באהלות** (ג, ב), שם המשנה מטהרת את הבית לאחר הבליעה של רביעית הדם בבית³⁰⁸, וכך פסק דין זה **הרמב"ם** (טומאת מת ד, יא):

רביעית דם שנבלעה בתוך הבית הבית - טהור להבא, וכל שהיה בו בעת שנבלעה הרביעית בארץ - טמא.

ע"מ להגדיר את הסברה שבגינה נפסק שכאשר הרביעית נבלעה הבית טהור, יש לבחון זאת ביחס לרביעית בלועה המטמאה, כפי שמבארת המשנה (שם) בבגד שבלועה בו רביעית דם, ופסקה **הרמב"ם** הלכה למעשה (שם הלכה יג):

307 באספקט הצבאי ע"פ רוב יהיו אלו אלונקות, ווסטים, פליזים וכד'.

308 כפי העולה ממחלוקתם של ר"י ור"ל בב"ק (קא, ב).

רביעית דם שנבלעה בכסות, אם מתכבסת ויוצאה ממנו רביעית דם, הרי זה הכסות מתטמאה במגע ובמשא ובאהל; ואם לאו, אינה מתטמאה באהל, והרי היא ככסות שנגעה במת שכל הבלועה שאינו יכול לצאת - טהור.

ערוך השלחן העתיד (טומאת מת יא, יא) עמד על ההבדל בין שני הדינים הללו, והסביר שבהגדרה ההלכתית יש להתייחס אל שני המקרים בצורה שונה, כאשר רביעית דם שנבלעה בבית לא רק שמוגדרת כימי שאינה יכולה לצאת, אלא אף כמי שאינה כלל בעולם, לעומת רביעית הדם הבלועה בבגד, שיכולתה לצאת מן הבגד במאמצים מסויימים מצביעים עליה כעל מי שקיימת, ועל כן היא מטמאה³⁰⁹. וזו לשונו:

רביעית דם שנבלעה בכסות אם מתכבסת ויוצא ממנה רביעית דם טמאה, ואם לאו טהורה, שכל הבלוע שאינו יכול לצאת טהור, דהוי כנאבד מן העולם, וזהו הטעם בדם שנבלע בתוך הבית. אבל יכול לצאת הרי ישנו בעולם בתוך הכסות, וכמי שיצא דמי.

דומה בעיני שאף בדיני הקבורה יש להתייחס לרביעית הדם כימי שאינה³¹⁰, שהרי הקרקע שבה נבלעת היא אותה הקרקע, כאשר ההבדל היחיד הוא האהל העוטף את מקום הבליעה, הנטמא בעקבות חשיפה לאותה רביעית קודם בליעתה³¹¹.

לענין^ד, בצורה מפתיעה זוהי אף ההבנה הפשוטה בדברי הב"ח, הסובר שיש חיוב בקבורת אותו העפר הנמצא במקום ההרוג, שהרי לעומת קבורת בגדי ההרוג, בהם סובר הב"ח שישנו

309 נראה שבסברה זו עמד קודם לכן (בראשית המאה ה-91) ר' אפרים יצחק מפרמישלה בחיבורו 'משנה אחרונה' על סדר טהרות, כאשר ביחס למשנתנו גם הוא נוקט בלשון כזו: "אבל זו [רביעית שנבלעה בבית] שאין יכול להוציאה, כמאן דליתא דמי".

310 אין להקשות על כך מגדרי תבוסת המת כפי שנראה שמעלה ה'נחלת שבעה' (תשובות, נט) הנוקט בהסברו לדברי הב"ח בלשון תבוסה: "אי נמי בהרוג אפילו הדם שידוע שיצאו זמן רב קודם מותו, נוטלין מן העפר כדי תבוסה וקוברין אותו במלבושיו להעלות חימה ולנקום נקם", שהרי ידוע שאין תבוסה בהרוג על פני השדה, אף לדעת רש"י (נזיר סה, א) והרמב"ם (טומאת מת ט, ג) הסוברים שיש דין תבוסה בהרוג, שהרי כל זה מדובר רק כאשר ההרוג קבור, אך במושכב על פני השדה, אף לדעתם אין דין תבוסה, ע"פ המשנה באהלות (טז, ה): "שדה שנהרגו בה הרוגים מלקט עצם ועצם והכל טהור", וכך ביאר שם ה'משנה אחרונה' בדעת הרמב"ם (המביא משנה זו שם בה"ב): "לפירוש הרמב"ם שהרוג יש לו תפוסה ניחא, דהתם בהרוג שנקבר, וכל קבר יש לו תפוסה, והכא שלא נקברו כדקתני שדה שנהרגו בה ומוטלים על פני השדה בלא קבורה". בנוסף, מדברי המהרש"ם (ח"ד, יד, יא) בהבנת הכס"מ את דברי הרמב"ם (טומאת מת ג, ח), שכתב: "ביאור דברי רבינו שאם הוא עפר שנתלכלך בנצל המת ודמו אינו מטמא כלל שאין כאן כזית נצלי", עולה שבליעת הקרקע את הדם מפקיעה ממנו את יכולתו להיות מוגדר כחלק מעולם הטומאה, ודומה שמשביר דין זה של חיסרון ביכולת הצירוף כנובע מקיומו החסר מכדי להצטרף. בנוסף, מדברים אלו נראה שצריך לעיין יותר בסברת ה'אהל יוסף' לר' יוסף מולכו בסי' טו, שם מגדיר את דברי הב"ח המחייבים בקבורת הדם שיצא מההרוג מצד היותם 'תבוסת המת'. אם כן, אותו הדם הבלוע בקרקע שיצא מההרוג המושכב על פני השדה אינו מטמא, שהרי דינו כאותו הדם שנבלע בבית שאינו מוגדר כ'נאבד מן העולם'.

311 'המשנה אחרונה' (שם) בהמשך הבנת אותה הסברה 'מרחיב' דין זה של בליעה בקרקע כמאבדת את הדם מן העולם, ומגדיר שדין זה לא חל רק בבליעה בקרקע עולם, אלא אף בקרקע מלאכותית שאינה מחוברת לקרקע עולם, אלא מונחת עליה: "ה"ה אם נבלעה רביעית בחול וצרורות המונחין בתוך הבית, טהור מהאי טעמא שאין יכול לצאת ואין מקפיד, משא"כ בכסות". הסברה לומר שרביעית דם יכולה להיבלע בצרורות, שאין בהן חיבור לקרקע, וגם מי שירים אותן יוכל לחוש את אותו הדם שנבלע, מגדירה איבוד קיומי של דם שנבלע בקרקע כלשהי, וחיסרון ממשי מיכולת התייחסות אל הדם.

חיוב קבורה הן מצד דם ההרוג הקיים בהם והן מצד העלאת חמה, בקבורת העפר נוקט הב"ח בלשון 'מנהג', שהרי מעיקר הדין לא ניתן להגדיר את העפר כאיזושהי ממשות של דם, שהרי באם הדם נבלע בקרקע, הרי הוא 'נאבד מן העולם' ומטעם זה אינו מטמא (וי"ד שסד):

ועל כן נוהגין בהרוג לחפור ולחתור במרא וחצינא בקרקע מקום שנמצא שם ההרוג וכן כל דמו שיצא ממנו במקום קרוב לו וקוברין אותו עפר שנבלע בו דמו עם ההרוג

לפי ניתוח זה של הדברים, אע"פ שזהו מנהג שנוהגים בו ומקפידים בו, יש לזכור שמעיקר הדין אין דינו כדין של דם שנבלע בבגדים שיש בו חובת קבורה, שהרי דם זה כבר 'נאבד מן העולם', ולכן אין יכולת טכנית לקברו או לייחס לו חיוב קבורה מדינא.

ג. סברת הרב דב ליאור בחללי ירי

במכתב לבית המדרש בחדש 'אב' תשע"ב שלח הרב ליאור תשובה בנוגע לחללי ירי, ובה כתב שאין דין של 'דם הנפש' לחלל שנהרג כתוצאה מפגיעת כדור, מפני שלא אבדן הדם הרג אותו, אלא הפגיעה הקריטית שיצר הכדור היא שהרגה אותו, ולכן הדם היוצא ממנו אין בו דין 'דם הנפש', וחומרת קבורתו פחותה יותר:

לגבי דין רביעית דם שיוצאת בו הנפש בזמננו, נלע"ד שאם נהרג והיה דימום יש לחשוש שמא יש בו רביעית מדם הנפש, וממילא טעון קבורה. אמנם אם נהרג ע"י ירי, למרות שיצא דם, מסתבר שאם נפגע באיברים שהנשמה תלויה בהם, כמו מוח או לב, לא מת מאבדן דם, ולכן אין בו דין דם הנפש, אלא בהרוג ע"י חרב או סכין.

נראה שיש בסברה זו כדי לצרף להפחתת החומרה באיסוף הדם לקבורה, ואף אם לא בכולם, לכל הפחות בחללי ירי שע"פ הערכת קובע המוות במקום לא נהרגו מחמת אבדן דם, אלא כתוצאה ישירה של הפגיעה.

עם כל זה חשוב לזכור שהרבה מהפגיעות הופכות להיות 'קריטיות' בגלל איבוד דם רב, ולא תמיד בעקבות הפגיעה עצמה. ע"פ רוב דבר כזה הוא לא בר אבחנה למטפל בגופת החלל, ומידע שכזה אף לא נמצא אצל הרב המטפל בגופה. נראה אם כן שללא וודאות חזרנו לנקודת ההתחלה, שהרי מעיקרא החיוב בקבורת הדם שמביא הרב ליאור הוא מדין חשש 'רביעית דם הנפש', אך הוודאות שרביעית הדם שהנפש יוצאה בו לא קיימת, ועם כל זה קוברים את הדם מדין 'רביעית דם שהנפש יוצאה בו'. לכן, נראה שבשטח כשאינן יכולות לקבוע בוודאות את סיבת המוות, יש לאסוף לפי סברה זו את הדם, מפני שלעולם אין וודאות שדם הנפש לא מעורב בו.

בברכת "לא ישא אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה".

תגובת סא"ל (מיל.) הרב יעקב רוז'ה, רב ח"ק ת"א-יפו, וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל:

א. ההוכחות אכן מסתברות וברורות.

ב. מכיוון שהמנהג 'לחתור במרא וחצינא בקרקע' הובא בב"ח ובש"ך ובאחרונים, ראוי לכתחילה לחשוש למנהג זה ולהשתדל לקיימו במידת האפשר.

ג. בגלל אירועים מהעבר ומנסיוני, ידוע לי שלמשפחות חשוב מאוד להביא את כל חלקי המת והדם לקבורה, ולכן מצד זה ראוי לנסות ולהגיע לכל רביעית דם שניתן לקבור, מכיוון שסף הרגישות בדברים אלו הוא גבוה ביותר.

ד. הנפק"מ שיש בעקבות הבנות אלו היא שבמקרי קיצון אין להסתכן בשביל קבורת דם כלל, מפני שזהו רק מנהג. כמו כן במקרה של נפגעים רבים וחוסר בכח אדם ובזמן, יש לאחר סיום הטיפול בגופת המת לעבור לטפל בחברו, קודם לאיסוף הדם, מפני שקבורת הדם הבלוע בקרקע איננה חלק ממצוות הקבורה, ולכן מצוות הקבורה ביחס לאותו מת נסתיימה, והמצווה הבאה בגופת המת השני קודמת למנהג איסוף הדם מהקרקע לקבורה.